Ürgüp Bezirhaneleri
Ürgüp Linseed Oil Workshops

Savaş MARAŞLI[*]

Özet

Bezir yağı, Kapadokya'nın endüstri öncesi kırsal üretim faaliyetleri içinde önemli bir yere sahip bitkisel kökenli ürünlerden biridir. Keten, bölgede zeğrek ya da zeyrek olarak bilinen bitki ile ızgın gibi yağlı tohumlardan elde edilen bu yağ, beslenme, aydınlatma ve sağlık alanlarında kullanılmış, bağlayıcı özelliği nedeniyle kalemişi ve duvar resmi uygulamalarında da tercih edilmiştir. Üretimden geriye kalan küspe ise özellikle kış aylarında hayvan beslenmesinde değerlendirilmiştir. Bezir yağının üretildiği işlikler olan bezirhaneler, Kapadokya'nın kaya oyma mimari geleneği içinde şekillenen kırsal üretim yapıları arasında yer alır.

Bu çalışmada Ürgüp ilçe merkezi ve köylerinde tespit edilen bezirhaneler, konumları, yapım teknikleri, plan düzenleri, üretim birimleri ve korunmuşluk durumları bakımından ele alınmıştır. Araştırma kapsamında Taşkınpaşa, Cemil, Sofular, Ulaşlı, Ayvalı, Bahçeli, Mustafapaşa, Keşlik, Sarıhıdır, Aksalur, Karain ve Ürgüp merkezde yer alan toplam on dört bezirhane değerlendirilmiştir. Yapıların büyük bölümü volkanik tüf kaya kütlelerinin oyulmasıyla oluşturulmuş, bazı örneklerde kaya oyma mekânlara kâgir duvar, kemer, cephe düzenlemesi ve yardımcı birimler eklenmiştir. Bezirhanelerde üretim süreci genel olarak kavut harmanı ve hezen damı olmak üzere iki ana bölüm üzerinden yürütülmektedir. Kavut harmanında fırın, seten teknesi, seten taşı ve üçlü eleme tekneleri, hezen damında ise burgu direği, batman taşı, hezen kolu ve bezir kuyusu üretim düzeninin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Osmanlı dönemi tahrir kayıtlarında Ürgüp'te çok sayıda bezirhanenin kayıtlı olması, bu üretim geleneğinin bölgede tarihsel bir arka plana sahip olduğunu göstermektedir. Böylece mevcut örnekler, yazılı kaynaklarla izlenebilen üretim geçmişinin mimari karşılıkları olarak da değerlendirilebilmektedir. Günümüzde bu yapıların hiçbiri özgün işlevini sürdürmemekte, ahşap mekanizmalar büyük ölçüde kaybolmuş durumdadır. Buna rağmen mevcut mimari izler, Ürgüp bezirhanelerinin Kapadokya kırsal üretim mimarisi ve yerel kültürel bellek açısından önemli veriler sunduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ürgüp, Bezirhane, Beziryağı, Kay Oyma Mimari, Kırsal Mimari.*

[*] Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Nevşehir/TÜRKİYE, savasmarasli@nevsehir.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6685-9438

DOI: 10.32704/9789751751683.2024.0443

Abstract

Linseed oil was one of the important plant-based products in the pre-industrial rural production activities of Cappadocia. Obtained from oil-bearing seeds such as flax, locally known as zeğrek or zeyrek, and ızgın, this oil was used in nutrition, lighting and medicine. Due to its binding properties, it was also used in painted decoration and wall paintings. The remaining oil cake was used especially as animal feed during the winter months. The workshops where linseed oil was produced, known as bezirhane, constitute a group of rural production structures shaped within Cappadocia's rock-carved architectural tradition.

This study examines the linseed oil workshops identified in Ürgüp district center and its villages in terms of their location, construction techniques, plan layouts, production units and state of preservation. Within the scope of the research, fourteen workshops located in Taşkınpaşa, Cemil, Sofular, Ulaşlı, Ayvalı, Bahçeli, Mustafapaşa, Keşlik, Sarıhıdır, Aksalur, Karain and Ürgüp center were evaluated. Most of these structures were created by carving into volcanic tuff rock masses, while in some examples masonry walls, arches, façade arrangements and auxiliary units were added to the rock-carved spaces. The production process in these workshops was generally organized around two main sections: the kavut harmanı, where the seeds were prepared, and the hezen damı, where the oil was extracted. The oven, grinding basin, millstone and triple sieving troughs form the main elements of the kavut harmanı, while the screw post, batman stone, hezen beam and oil collection pit constitute the principal components of the hezen damı. The presence of numerous linseed oil workshops in Ottoman-period tax registers for Ürgüp indicates that this production tradition had a historical background in the region. Thus, the surviving examples may also be regarded as the architectural counterparts of a production history traceable through written sources. Today, none of these structures preserve their original function, and their wooden mechanisms have largely disappeared. Nevertheless, the surviving architectural traces provide important data for understanding the rural production architecture and local cultural memory of Cappadocia.

Keywords: *Ürgüp, Linseed Oil Workshop, Linseed Oil, Rock-Carved Architecture, Rural Architecture.*

1. GİRİŞ

Anadolu'da kırsal mimarlık, coğrafyanın mimariyi biçimlendirme gücünün en belirgin biçimde okunabildiği yapı geleneklerinden biridir. Her bölge, sahip olduğu jeolojik yapı, topoğrafya, iklim ve üretim kültürü doğrultusunda kendine özgü mekân üretme gelenekleri geliştirmiştir. Bu çeşitlilik içerisinde Kapadokya, doğal çevrenin mimariyi yalnızca etkilediği değil, doğrudan yönlendirdiği özgün coğrafyalardan biri olarak öne çıkmaktadır. Kapadokya'da yapı üretimi, taşın ocaktan çıkarılarak yeniden işlenmesine dayanan geleneksel inşa anlayışından farklı olarak, doğal kaya kütlesinin doğrudan mekâna dönüştürülmesine dayanır. Bölgenin volkanik tüf oluşumlarından meydana gelen jeolojik yapısı, doğal kaya kütlelerinin kolaylıkla işlenebilmesine olanak sağlamış; böylece kaya içinde mekân üretimine dayalı özgün bir mimari gelenek gelişmiştir[2].

Kapadokya'da kaya içinde mekân üretme geleneğinin başlangıcını kesin olarak tarihlendirmek mümkün değildir. Bununla birlikte günümüze ulaşan arkeolojik ve mimari veriler, bu geleneğin en azından Roma Dönemi'nden itibaren izlenebildiğini, Bizans döneminde geniş ölçüde geliştiğini ve Türk hâkimiyeti sonrasında da kesintiye uğramadan devam ettiğini göstermektedir. Farklı dönemlerde değişen siyasal, toplumsal ve kültürel koşullara rağmen aynı coğrafyanın sunduğu olanaklardan yararlanma anlayışı sürekliliğini korumuş; konutlardan ibadet yapılarına, savunma sistemlerinden kırsal üretim yapılarına kadar uzanan geniş bir mimari çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Bu durum, Kapadokya'da mimari biçimlenmenin yalnızca kültürel tercihlerin değil, coğrafyanın sunduğu fiziksel olanakların da belirleyici olduğunu göstermektedir.

Bu mimari sürekliliğin önemli örneklerinden birini bezirhaneler oluşturmaktadır. Bezir yağı üretiminin gerçekleştirildiği bu yapılar, üretim faaliyetlerinin yürütüldüğü işlikler olmanın ötesinde, üretim sistemi ile mekânsal organizasyon arasındaki ilişkinin okunabildiği özgün mimari yapılardır. Doğal kaya dokusunun üretim sürecine uygun biçimde değerlendirilmesi, topoğrafyanın sunduğu avantajlardan yararlanılması ve gerekli görülen bölümlerde kaya oyma ile yığma sistemlerin birlikte kullanılması, bezirhanelere Kapadokya'ya özgü bir mimari karakter kazandırmıştır. Bu nedenle bezirhaneler yalnızca kırsal ekonominin bir unsuru olarak değil, Kapadokya'nın vernaküler üretim mimarisinin önemli temsilcileri arasında değerlendirilmelidir.

Osmanlı arşiv belgeleri ve tahrir kayıtlarında bezirhanelere, bunlardan alınan vergilere ve üretim faaliyetlerine ilişkin çok sayıda kayıt bulunmasına rağmen, bu yapı grubu üzerine gerçekleştirilen akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Özellikle sanat tarihi literatüründe bezirhaneleri mimari özellikleri, plan tipleri, üretim sistemi ve mekânsal organizasyonları bakımından ele alan araştırmalar yok denecek kadar azdır. Mevcut çalışmaların önemli bir bölümü bezir yağı üretimi, ekonomik tarih veya belirli yerleşimlerdeki sınırlı sayıdaki örnekler üzerinde yoğunlaşmış ve bezirhanelerin mimari kimliği yeterin-

[2] Kapadokya bölgesinin sınırları farklı disiplinlerde farklı şekillerde anlamlandırılmıştır. Örneğin Antik çağlarda bu sınırlar daha çok siyasi ve jeopolitik iken (M. Arslan ve E. Bulut 2017: 49-65). Yer Bilimcileri Kapadokya bölgesinin sınırlarını jeomorfoloji, jeolojik yapı, topoğrafya ve ekolojik açıdan ilişkilendirmişlerdir (U. Esin, 1998: 66). Jeologlara göre ise Volkanik Kapadokya sahip olduğu dört volkanik bölgeden biri olan İç Anadolu Volkanik Bölgesi'nin bir parçasıdır. Bu bölgeler Aksaray, Niğde, Nevşehir ve Kayseri illerine yayılan volkanik arazi ile sınırlıdır ve volkanik bölge için "Volkanik Kapadokya" veya "Merkez Kapadokya" gibi isimlendirmeler yapılmıştır (V. Toprak ve M. Göncüoğlu 1993: 357-369). Bunların haricinde bölgenin doğal ve kültürel miras altlığını kullanan turizm odaklı kayalık Kapadokya ise daha dar bir alanda Uçhisar, Ürgüp, Avanos, Göreme, Derinkuyu, Kaymaklı, Ihlara ve çevresi olarak belirtilir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2025).

ce değerlendirilmemiştir. Bu durum, bezirhanelerin kırsal mimarlık ve üretim yapıları içerisindeki yerinin yeniden ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Kapadokya'nın önemli tarihî yerleşimlerinden biri olan Ürgüp ve köyleri, sahip oldukları bezirhane yoğunluğu, plan çeşitliliği ve kaya oyma, karma ve yığma yapı tekniklerinin birlikte görüldüğü örnekleriyle bu yapı grubunun mimari özelliklerini değerlendirmek açısından önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Ürgüp ilçe merkezi ve köylerinde tespit edilen bezirhaneleri mimari özellikleri, üretim sistemi, mekânsal organizasyonu ve korunmuşluk durumları bakımından incelemek; elde edilen veriler doğrultusunda bu yapıların Kapadokya bezirhaneleri içerisindeki yerini ortaya koymaktır. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen arazi çalışmaları sırasında yapılar ayrıntılı olarak belgelenmiş, plan şemaları hazırlanmış, yapım teknikleri ve üretim birimleri değerlendirilmiş; elde edilen bulgular arşiv belgeleri ve ilgili literatür ışığında karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır.

Bu çalışma, Ürgüp ilçe merkezi ve köylerinde tespit edilen bezirhaneleri mimari özellikleri, yapım teknikleri, plan tipleri, üretim sistemi, mekânsal organizasyonu ve korunmuşluk durumları bakımından incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın kapsamını, Kültür ve Turizm Bakanlığı izniyle yürütülen arkeolojik yüzey araştırmaları sırasında belgelenen bezirhaneler oluşturmaktadır. Arazi çalışmaları sırasında yapıların plan şemaları hazırlanmış, üretim birimleri belgelenmiş, yapım teknikleri ve mevcut durumları ayrıntılı olarak kayıt altına alınmıştır. Elde edilen veriler Osmanlı arşiv belgeleri, yazılı kaynaklar ve ilgili bilimsel literatürle birlikte değerlendirilerek karşılaştırmalı bir yöntem izlenmiştir. Böylece Ürgüp bezirhanelerinin Kapadokya bezirhaneleri içerisindeki yeri ortaya konulurken, bu yapı grubunun mimari karakterine ve Kapadokya kırsal üretim sistemi içerisindeki önemine ilişkin yeni değerlendirmeler sunulması hedeflenmiştir.

Kapadokya'da bezirhaneler, bölgenin farklı yerleşimlerine yayılmış olmakla birlikte Ürgüp ve çevresi bu yapı grubunun yoğun biçimde izlenebildiği alanlardan biridir. Aksaray ve Nevşehir çevresinde tespit edilen örneklerin dağılımı, bezir yağı üretiminin Kapadokya'nın geniş bir coğrafyasında sürdürülen yerleşik bir kırsal üretim faaliyeti olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Ürgüp ilçe merkezi ve köylerinde belirlenen örnekler, sayı, plan çeşitliliği, kaya oyma ve karma yapım teknikleri ile üretim birimlerinin korunmuşluk durumu bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu nedenle Ürgüp bezirhaneleri yalnızca yerel ölçekteki üretim yapıları olarak değil, Kapadokya bezirhaneleri içinde belirgin bir yoğunlaşma alanını temsil eden örnekler olarak değerlendirilmelidir (Görsel 1).

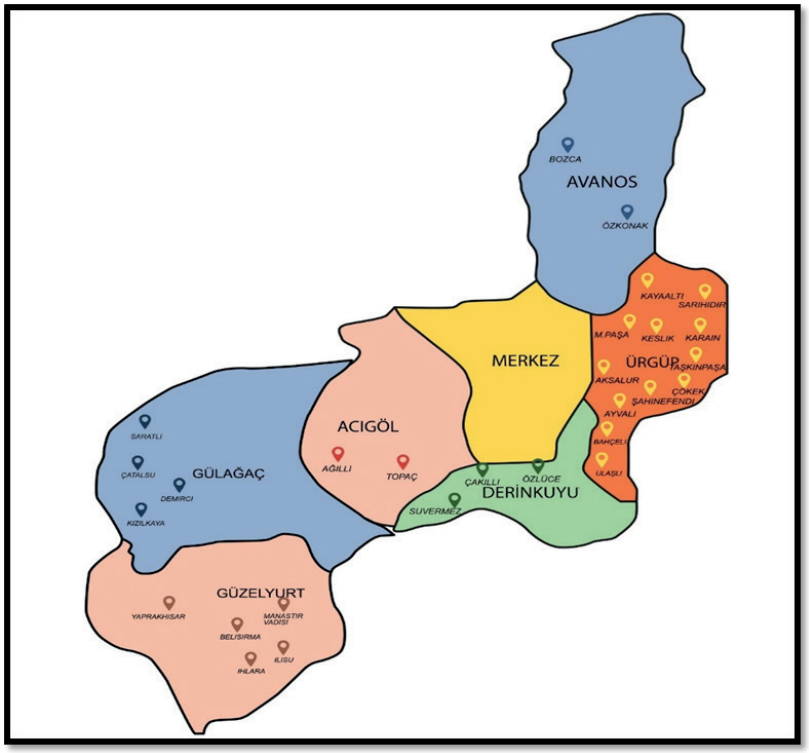

Görsel 1. Kapadokya Bölgesi'nde tespit edilen bezirhanelerin dağılımı ve Ürgüp örneklerinin bölgesel konumu.

2. KAPADOKYA'DA BEZİR YAĞI ÜRETİMİ VE BEZİRHANELER

Kapadokya bezirhanelerinde bezir yağı üretimi, birbirini tamamlayan iki ana mekânsal bölüm üzerinden yürütülmektedir. Bunlardan ilki tohumların kavrulup ezildiği, elendiği ve kavut ya da bulamaç hâline getirildiği kavut harmanı, ikincisi ise hazırlanan karışımın zambık veya çuvallar içinde baskıya alınarak yağının çıkarıldığı hezen damı, diğer adıyla burgu ya da iğ damıdır. Bu nedenle bezirhanelerin plan düzeni yalnızca yapı tekniğiyle değil, üretim sürecinin ardışık işleyişiyle de doğrudan ilişkilidir. Kavut harmanı hazırlık ve öğütme işlevine bağlı merkezî bir mekân niteliği taşırken, hezen damı mekanik baskı sisteminin gerektirdiği uzunlamasına düzeniyle farklı bir mekânsal karakter gösterir. Bu bölümde bezir yağı üretiminin bu iki temel aşaması, üretim elemanları ve bunların mimari organizasyona etkileri üzerinden ele alınmaktadır.

2.1. Kavut Harmanı: Hazırlık ve Öğütme Mekânı

Bezirhanelerde yağ üretiminin ilk aşaması, yörede kavut harmanı olarak adlandırılan bölümde gerçekleştirilmektedir. Bu bölüm, bezir yağı elde edilecek tohumların kavrulduğu, ezildiği, elendiği ve daha sonra su ile karıştırılarak kavut ya da bulamaç hâline getirildiği hazırlık mekânıdır. Bu yönüyle kavut harmanı, hezen damında gerçekleştirilecek baskı işleminin ön hazırlığını sağlayan temel üretim birimidir (Görsel 2).

Kavut harmanı genellikle bezirhane içinde genişleyen, seten taşının hareketine uygun biçimde düzenlenmiş merkezî bir mekân karakteri taşımaktadır. Mekânın merkezinde, ana kayadan oyularak oluşturulan yuvarlak ve içbükey seten teknesi ile bunun içerisinde hareket eden dik konumlu seten taşı yer alır. Seten taşı, bir hayvanın dairesel hareketiyle döndürülmekte ve kavrulmuş tohumların ezilmesini sağlamaktadır. Bu nedenle kavut harmanının plan düzeni, merkezdeki seten teknesi ve taşının çevresinde gelişen dairesel dolaşım alanına göre biçimlenmiştir.

Kavut harmanının önemli unsurlarından biri de tohumların kavrulduğu fırın bölümüdür. Fırın, genellikle bezirhanenin girişine yakın bir konumda yer almakta olup, bu yerleşim hem tohumların mekâna taşınmasını kolaylaştırmakta hem de dumanın iç mekânda yoğunlaşmasını azaltmaktadır. Kayaya oyularak düzenlenen fırının önünde, kavrulan tohumların aşağıya indirilip soğutulması için yine kayadan oyulmuş bir soğutma yalağı bulunmaktadır. Böylece kavurma işlemi, fırın ve onun önündeki yalakla birlikte bir hazırlık düzeneği hâline gelmektedir.

Kavrulan ve seten taşında ezilen tohumlar daha sonra kavut harmanının duvarına açılmış eleme teknelerine alınmaktadır. Bu tekneler genellikle kemerli bir niş içerisinde, yerden yüksek konumda ve üçlü düzende düzenlenmiştir. Ortadaki tekne çoğu örnekte yanlardakilere göre daha geniş tutulmuştur. Eleme teknelerinin kayaya oyularak yapılmış olması, kavut harmanının yalnızca taşınabilir araçlarla değil, doğrudan mekânın kendisiyle üretime katıldığını göstermektedir.

Bu aşamada elde edilen ezilmiş ve elenmiş karışım, bir miktar su ile yoğrularak kavut ya da bulamaç hâline getirilmekte, ardından çuval veya zambık adı verilen örgü sepetlere doldurularak burgu/iğ damına aktarılmaktadır. Dolayısıyla kavut harmanı ile hezen damı birbirinden bağımsız iki mekân değil, üretim sürecinin ardışık iki aşamasını karşılayan tamamlayıcı birimlerdir. Kavut harmanı hazırlık ve öğütme işlevini üstlenirken, burgu/iğ damı bu hazırlanan karışımdan yağın çıkarıldığı mekanik baskı bölümünü oluşturmaktadır.

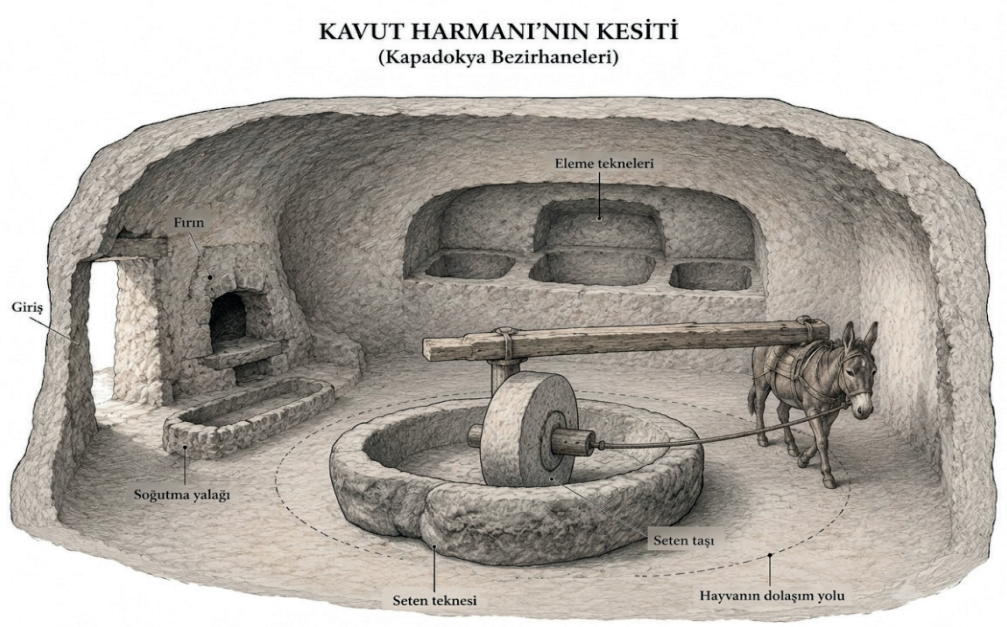

Görsel 2: Kavut harmanı mekanı Mekân ve Çalışma Prensibi. Rekonstrüksiyon, Ürgüp ve çevresindeki bezirhanelerde gerçekleştirilen arazi çalışmaları sırasında belgelenen mekanizmalar esas alınarak chat gpt yardımıyla hazırlanmıştır.

2.2. Burgu (İğ) ve Hezen Damı: Mekân ve Mekanik Sistem

Kapadokya bezirhanelerinde bezir yağı üretiminin gerçekleştirildiği en önemli mekân,

yörede burgu damı, iğ damı veya hezen damı olarak adlandırılan bölümdür. Bezirhanenin üretim sistemini oluşturan temel mekanik düzenek bu mekân içerisinde yer almakta olup, yağın elde edilmesini sağlayan baskı işlemi burada gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle burgu (iğ) damı, yalnızca üretimin son aşamasının uygulandığı bir bölüm değil, bezirhanenin mimari organizasyonunu belirleyen ana mekân olarak değerlendirilebilir.

Burgu (iğ) damları genellikle ana kayanın oyulmasıyla oluşturulmuş dikdörtgen planlı mekânlardır. Mekânın merkezinde, alt ucu batman taşı üzerine oturan düşey konumlu burgu (iğ) direği yer almaktadır. Burgu direğinin üst bölümüne bağlanan masif ahşap hezen kolu, baskı kuvvetini zambıkların bulunduğu alana aktaran temel elemandır. Hezen kolunun karşı ucunda ise baskının uygulandığı platform ile bunun hemen yanında zemine oyularak oluşturulmuş bezir kuyusu bulunmaktadır. Böylece burgu direği, hezen kolu, baskı alanı ve bezir kuyusu tek bir mekanik sistem içerisinde birbirini tamamlayan elemanlar olarak tasarlanmıştır.

Görsel 3'te burgu (iğ) damının mekânsal organizasyonu ve çalışma prensibi birlikte gösterilmektedir. Rekonstrüksiyon çizimi, Ürgüp ve çevresindeki bezirhanelerde korunan özgün mekanizmalar ile arazi çalışmaları sırasında belgelenen veriler esas alınarak hazırlanmıştır. Görüldüğü üzere sistem, batman taşı üzerine oturan burgu direği, burgu direğine bağlı hezen kolu, zambıkların yerleştirildiği baskı platformu ve bezir kuyusundan oluşmaktadır. Mekânsal düzenleme, üretim sürecinin gerektirdiği teknik zorunluluklara göre biçimlenmiş olup, yapının plan şeması mekanik sistemden bağımsız düşünülemez.

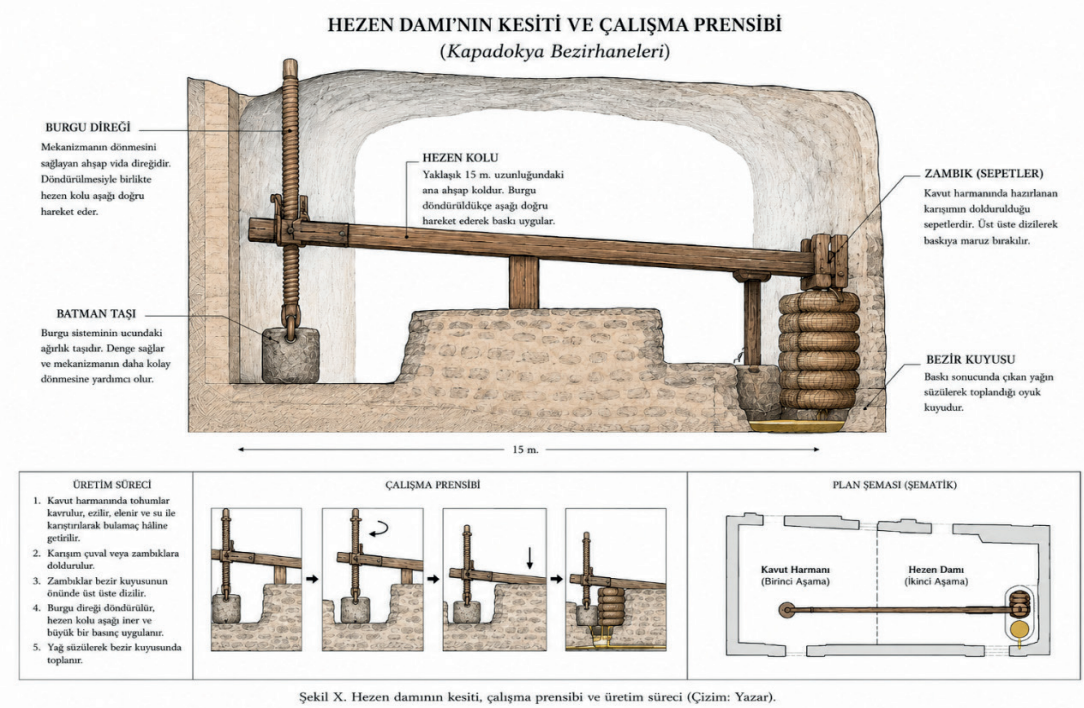

Şekil X. Hezen damının kesiti, çalışma prensibi ve üretim süreci (Çizim: Yazar).

Görsel 3: Burgu (İğ) Damı ve Hezen Damı: Mekân ve Çalışma Prensibi. Rekonstrüksiyon, Ürgüp ve çevresindeki bezirhanelerde gerçekleştirilen arazi çalışmaları sırasında belgelenen mekanizmalar esas alınarak chat gpt yardımıyla hazırlanmıştır.

Burgu (iğ) damındaki baskı sistemi tamamen hayvan gücüyle çalışan vidalı ahşap bir mekanizmaya dayanmaktadır. Burgu direğine bağlanan katır, öküz veya eşek, mekanın dışında ya da uygun dolaşım alanında dairesel hareket ederek direğin dönmesini

sağlamaktadır. Burgu direğinin dönmesiyle birlikte vidalı sistem aşağı doğru hareket etmekte, bu doğrusal hareket hezen koluna aktarılmaktadır. Hezen kolunun diğer ucunda üst üste yerleştirilen zambık veya bez torbalar üzerine büyük bir baskı kuvveti uygulanmakta, sıkışan kavut-bulamaç içerisindeki yağ süzülerek hemen yan tarafta bulunan bezir kuyusunda toplanmaktadır. Böylece dönme hareketi doğrusal baskıya dönüştürülmekte ve bezir yağı herhangi bir metal makine kullanılmadan tamamen ahşap ve taş elemanlardan oluşan mekanik bir sistem aracılığıyla elde edilmektedir. Burgu (iğ) damının dikkat çekici yönlerinden biri de mekanik sistem ile mimari mekânın birbirinden bağımsız düşünülememesidir. Yaklaşık on beş metre uzunluğundaki hezen kolunun çalışabilmesi için mekânın uzun eksende planlanması, burgu direğinin zeminde batman taşı ile dengelenmesi, baskı platformunun belirli bir yükseklikte oluşturulması ve bezir kuyusunun tam baskı noktasının yanında konumlandırılması teknik bir zorunluluktur. Dolayısıyla burgu (iğ) damının plan şeması estetik kaygılarla değil, tamamen üretim sisteminin gerektirdiği işlevsel ihtiyaçlar doğrultusunda biçimlenmiştir. Bu yönüyle burgu (iğ) damı, Kapadokya kaya oyma endüstri mimarisinin en özgün mekânsal çözümlerinden birini temsil etmektedir.

3. ÜRGÜP BEZİRHANELERİ

Ürgüp ilçe merkezi ve köylerinde gerçekleştirilen arazi çalışmaları kapsamında toplam 14 bezirhane tespit edilmiştir. Bu örnekler Ürgüp ilçe merkezi ile Taşkınpaşa, Cemil, Sofular, Ulaşlı, Ayvalı, Bahçeli, Mustafapaşa, Keşlik, Sarıhıdır, Aksalur ve Karain gibi yerleşimlerde yer almaktadır. Tespit edilen bezirhanelerin bir bölümü tamamen kaya oyma olarak düzenlenmiş, bazı örneklerde ise kaya oyma mekânlara kâgir bölümler eklenmiştir. Yapıların mevcut durumları birbirinden farklılık göstermekte olup bazıları büyük ölçüde okunabilir durumdayken, bazıları kısmen tahrip olmuş veya özgün işlevini kaybetmiştir. Bu bölümde Ürgüp ve çevresinde belgelenen bezirhaneler, yerleşim adları ve arazi çalışmaları sırasında yapılan tespitler doğrultusunda katalog düzeninde ele alınmıştır. Yapıların konumu, plan özellikleri, üretim birimleri, yardımcı mekânları ve mevcut korunmuşluk durumları her örnek için ayrı ayrı tanıtılmıştır.

3.1. Ürgüp Taşkınpaşa Köyü 1 No'lu Bezirhane (Hayrat Mevkii)

Bezirhane, Taşkınpaşa Köyü'nün güneydoğusunda, köy içi mevkiinde ve ana yoldan yaklaşık 50 m içeride yer almaktadır (Görsel 4-5). Yapının koordinatları WGS84 sistemine göre 36 N 670027 4262283 olarak kaydedilmiştir. Günümüzde yağ çıkarma işleminde kullanılan ahşap mekanizma mevcut değildir. Buna karşılık kavut harmanı, hezen damı, fırın, ahır ve bezirci odası gibi birimler genel hatlarıyla izlenebilmektedir. Yapıda kaya oyma ve kâgir yapım tekniği birlikte kullanılmıştır. Bezirhaneye güneyden, karşılıklı konumlanan bezirci odası ile ahır arasındaki açıklıktan girilmektedir. Açık planlı olarak düzenlenen yapının girişten itibaren devam eden bölümü kavut harmanı niteliğindedir. Bu bölümde duvara oyulmuş üçlü eleme tekneleri belirgin biçimde görülür. Ancak merkezde bulunması gereken seten teknesi ve seten taşı günümüze ulaşmamıştır. Kavut harmanının güney duvarının uzatılmasıyla hezen damı oluşturulmuş, burgu direğinin yer aldığı iğ damı bölümü ise mimari izleriyle okunabilir durumdadır.

Girişin sağ tarafında ayrı bir mekân yer alır. Bu mekânın karşı duvarındaki kaya oyma fırın, buranın tohumların kavrulması için kullanıldığını göstermektedir. Yan taraftaki yuvarlak kemerli kapıdan ahır bölümüne geçilir. Dikdörtgene yakın planlı ahır, sık takviye kemerlerle örtülmüş olup duvarlarında hayvan yemlikleri bulunmaktadır. Ahırın karşısında ise bezirci odası olduğu düşünülen kâgir yapı yer alır. Düzgün kesme taşla

inşa edilen bu mekân kareye yakın planlıdır ve duvarlarında farklı boyutlarda taka nişleri bulunmaktadır. Taşkınpaşa 1 No'lu Bezirhane, üretim ve yardımcı birimlerin birlikte okunabildiği örneklerden biridir. Ahşap yağ çıkarma mekanizması günümüze ulaşmamış olsa da kavut harmanı, fırın, hezen damı, ahır ve bezirci odası gibi bölümleriyle Ürgüp bezirhanelerinin karma yapım ve çok birimli mekân düzenini yansıtmaktadır.

Görsel 4: Bezirhanenin girişi.

Görsel 5: Bezirhanenin iç mekan genel görünümü.

3.2. Ürgüp Taşkınpaşa Köyü 2 no'lu bezirhane (Ilıcak Mevkii)

Taşkınpaşa-Cemil istikametinde, Köyünün 2 km. kadar kuzeyinde ve ana yolun sol tarafındadır (WGS84 36 n 669574 4264480). Peribacasının içerisinde yer alan bezirhane işlevini kaybetmiştir (Görsel 6-7). Kaya oyma olarak birimlerin oluşturulduğu mekanın doğu tarafı öğütme işleminin gerçekleştirildiği kavut harmanı görevi görmektedir. Buranın zemininde ana kayadan yapılma seten teknesinin bakiyesi görülmektedir. Teknenin kuzeyinde duvara açılmış üçlü eleme tekneleri karakteristiktir. Ahşap preslemenin yapıldığı hezen damı bölümü, Kavut harmanı mekanının içerisinden geçmekle birlikte zemin izlerinden doğu-batı doğrultuda uzandığı anlaşılmaktadır. Yağın aktığı bezir kuyusu batı tarafta yer almakla birlikte toprak ile dolmuştur. Paribacasının üst katının ise güvercinlik olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Güvercinliğe giriş peribacasının dış cephesine açılan basamaklardan gerçekleştirilmektedir. Tek mekânlı birim kayadan oyma olup düzensizdir. Duvarlara açılmış çok sayıda güvercinlerin tüneyeceği taka bulunmaktadır. Takalar, 20 cm. genişlik ve 10 cm. derinliğe sahip olup yarı dairesel kemerlidir. Güvercinlerin su içmesi için zemine bir oyuk açıldığı anlaşılmaktadır.

Görsel 6: Zemin katında bezirhanenin yer aldığı peribacası.

Görsel 7: İç mekan görünümü.

3.3 Ürgüp Cemil Köyü Aşağı Mahalle Bezirhane

Bezirhane Köyiçi mevkiinde köyün kuzeydoğu tarafında yer alır (WGS84 36 n 668784 4265477). Bezirhane oldukça harap olup üretim işlevini kaybetmiştir (Görsel

8-9). Tamamen kaya oyma olarak yapılan yapının girişi çökmüş olup ancak yıkıntıların arasından içeriye ulaşım sağlanmaktadır. Doğu taraftaki mekanların kavut harmanı batı taraftaki mekanın ise hezen damı olduğu anlaşılmaktadır. Hezen damı kuzey güney doğrultuda diklemesine bir koridor şeklinde düzenlenmiş olup tavanı oldukça yüksek tutulmuştur. Zemin düzgün olmayıp yer yer kaya çökmeleri mevcuttur. Kavut harmanının girişinde ise fırın yeri oldukça belirgin bir şekilde gözükmektedir. Duvara açılmış kaya oyma tekneler gözükmektedir. Ancak zeminde olması gereken seten teknesi ve taşı yerinde değildir. Seten taşı dik bir şekilde duvara yaslı halde bırakılmıştır.

Görsel 8: Değirmen taşı.

Görsel 9: Hezen damı mekanı.

3.4 Ürgüp Sofular Köyü Bezirhane

Sofular Köyü Nevşehir'in 34 km. Ürgüp'ün 18 km. kuzeydoğusunda ve Ürgüp ilçesine bağlı köy yerleşimidir. Bezirhane, köyün kuzeyindedir (WGS84 36 n 673064 4286932). Bezirhane işlev özelliklerini kaybetmiş olup atıl durumdadır (Görsel 10-11). Bezirhanenin yağ çıkartma işleminin yapıldığı hezen damı birimi günümüze ulaşmıştır. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultuda uzanan hezen damı tamamen kaya oyma olarak inşa edilmiş olup üst örtü kısmı yıkık durumdadır. Bunun hemen yan tarafında cephesi taşla örülmüş gerisi kayaya oyulmuş yan yana iki mekan daha vardır. Bu mekanlara düzgün kesme taş malzemeden yapılmış kemerli kapılarla girilmektedir. Bunlardan biri ahır diğeri kavut harmanı olarak kullanıldığı düşünülmekle birlikte sonradan değişikliğe uğramıştır.

Görsel 10: Bezirhanenin genel görünümü.

Görsel 11: Bezirhanenin hezen damı genel görünümü.

3.5 Ürgüp Ulaşlı Köyü Derecik Mevkii Bezirhane

Ulaşlı Köyü Ürgüp'e 7 km uzaklıkta kuzey doğusunda yer alır (WGS84 36n 670108 4280209). Bezirhane Köyün güneyinde, eski yerleşim yerinde, Derecik mevkiinde 120

ada 60 parsel üzerindedir (Görsel 12-13). Küçük bir vadi içerisinde, kaya yerleşim alanında yer alan bezirhane tamamen kaya oyma olarak yapılmış olup işlevini kaybetmiştir. Büyük bir kaya bloğunun güney tarafındaki bir açıklıktan girilen yapının batı tarafı kavut harmanı, doğu tarafında ise hezendamı mekanları yer alır. Kavut harmanının merkezinde yer alan seten teknesinin ana kayaya oyulmuş bakiyesi yerinde mevcut olup seten taşı ve ya mekanizmayı döndüren ahşap aksam günümüze ulaşmamıştır. Zemindeki kalıntılardan teknenin boyutlarının yaklaşık 2.5 m. çapında olduğu anlaşılmaktadır. Bunun etrafında ise teknenin yuvarlak şekli ve dönme ekseni nedeniyle oluşmuş bir yol olduğu anlaşılmaktadır. Ve bu bölüm kavut harmanının ana zemininden alçakta yer alır. Mekanın duvarına açılmış üçlü eleme tekneleri net bir şekilde görülemese derin bir niş şeklinde yeri hala belirgindir. Kavut harmanının önemli birimlerinden olan fırın ise girişte açıkta kaya oyma olarak kısmen görülmektedir. Kavut harmanının gerisinden bir koridor hezen damı mekanına bağlanır. Burası asıl yağın çıktığı bölüm olup ahşap aksam günümüze ulaşmamıştır. Kuzey-güney doğrultuda dar ve diklemesine şekillenmiş bu mekanın kuzey tarafında bezir kuyusu güney tarafında ise iğ damı yer alır. Kuzeydeki bezir kuyusunun üzeri ahşap ile sonradan kapatılmış olup kuyu yerinde görülememiştir. Güney tarafı ise ana kayanın dış tarafında açıkta kalmaktadır.

Görsel 12: Bezirhanenin yer aldığı ignimbirit kaya kütlesi. Görsel 13: Kavut harmanı mekanı

3.6 Ayvalı Köyü Bezirhane

Ayvalı köyü (Aravan) Ürgüp'ün yaklaşık 10 km. güneydoğusunda bulunmaktadır. Köy, Kapadokya bölgesinin tipik yüzey şekillerine sahiptir. Bezirhane, köyün içerisinden geçen İçeridere Vadisi üzerinde "Golgolu" tepesi istikametinde, vadinin kuzey yamacında yer alır (Görsel 14-15). Günümüze sağlam şekilde ulaşan yapının yağ çıkartma görevini gören ahşap mekânizması maalesef bulunamamıştır. Ancak mekân özellikleri açık şekilde görülebilmektedir. Bezirhane volkanik tüften oluşan büyük bir kaya bloğunun içerisine oyma tekniği ile yapılmıştır. Vadi tarafından bir açıklık ile bezirhaneye giriş sağlanır. Girişten sonra dört basamakla yükseltilmiş mekân, dinlenme ve yemek yeme yeri olarak ayrılmış olmalıdır. Izgın ve zeğrek tohumlarının kavrulduğu fırın, güneyde zeminden yaklaşık 1 m. yukarıda kayaya oyma olarak yapılmış ve dairesel planlıdır. Kavrulan tohumların öğütme işleminin yapıldığı seten teknesi ve taşı günümüze ulaşamamış olmasına rağmen zeminde teknenin bakiyesi görülebilmektedir. Fırının doğusunda duvara açılmış üçlü tekneler ezme işleminden sonra unun elendiği birimlerdir. Ortadaki tekne yanlardakinden daha büyük ve özenli yapılmıştır. Fırın ile tekneler arasında dışarıya açılan bir kapı açıklığı ve üzerinde içten şevli küçük dikdörtgen bir penceresi yer alır. Burası yapının asıl giriş kapısı olmalıdır. Teknelerin solundan kayadan bir açıklıktan hezendamı mekânına geçilir. Daha önce belirttiğimiz gibi yağ çıkartma işlemini sağlayan ahşap he-

zenler günümüze ulaşmamıştır. Burası hezenlerin uzunluğuna göre kuzey-güney doğrultuda kayadan oyma bir koridor şeklinde düzenlenmiştir. Bunun kuzey tarafında bezir kuyusu güneyinde ise iğ damı mekânı yer alır. Süzülen yağın toplandığı bezir kuyusu yere oyulmuş bir oyuk şeklinde belirgin olarak işlenmiştir. Koridorun güney tarafında burgu direğinin yükseldiği batman taşının yerinde olduğu dikkat çeker. Burası spiral burgu direğin insan ve hayvan gücüyle döndürülecek şekilde düzenlenmiş, bu yüzden dairesel plan özelliği gösterir. Oldukça karanlık olan hezendamı birimine ışık girmesi için güney duvarının üst kotuna pencere açıklıkları yapılmıştır (Görsel 14).

Görsel 14: Bezirhanenin girişi.

Görsel 15: Kavut harmanı.

1.7 Bahçeli Köyü Bezirhane

Bahçeli Köyü Ürgüp'ün yaklaşık 12 km. güneydoğusunda bulunmaktadır. Gomeda Vadisi üzerinde bulunan köy, doğusunda Ayvalı ile komşudur. Bezirhane, köyün güneydoğusunda ve sırtta yer alır (Görsel 16-17). Günümüzde bir evin müştemilatı olarak kullanılan yapı oldukça bakımsızdır. Düzensiz plana sahip yapıda kavut harmanı, bezirci odası, ahır, hezen damı gibi mekânları birbirine geçit ve kapılarla bağlanmaktadır. Kavut harmanına basık kemerli dikdörtgen bir kapı açıklığı ile girilir. Girişte sık kemerli tonoz örtülü bir koridor karşılamaktadır. Girişin solundaki kapıdan girilen bezirci odasının sık takviye kemerlerden oluşan tonozlu bir yapıya sahip olduğu görülür. Burası dinlenme ve yemek yeme için ayrılmış özel bir alan olarak dikkati çeker. Koridorun sonundan üç basamak ile kavut harmanına geçilir. Hemen sağ tarafta duvara açılan kaya oyularak düzenlenmiş fırını görülür. Fırın ağzının açıklığı yaklaşık 50 cm. olup iç çapı 70-80 cm.dir. Tohum girişinin yapıldığı bu açıklık haricinde bir de küllerin boşaltıldığı ve hava sirkülasyonunu sağlayan başka bir açıklık daha görülür. Dairesel planlı kavut harmanının zemininde seten teknesi ve taşı yerinde yoktur. Ancak duvara oyulan üçlü eleme tekneleri günümüze oldukça sağlam ulaşmıştır. Ortadaki tekne üzerindeki çıralıkları ve kemeri ile diğerlerinden daha düzgün yapılmıştır. Kavut harmanından diğer mekânlara geçişler günümüze yakın zamanda kapatılmıştır. Bunlardan hezen amına geçiş dışarıdan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığına sahiptir. Hezendamı'nın kapının olduğu cephesi kesme taşlarla örülmüş geriye kalan kısımları oyularak mekân oluşturulmuştur. Kuzey-güney doğrultuda uzanan mekânda ahşap aksam günümüze gelememiş ancak ağaç gövdelerinin dayandığı dayama nişi net bir şekilde görülmektedir.

Görsel 16: Fırın.

Görsel 17: Eleme tekneleri.

1.8 Mustafapaşa (Sinassos) Topakoğlu Konağı Bezirhane

Mustafapaşa Ürgüp'ün yaklaşık 6 km. güneyinde konumlanmıştır. Mübadele dönemine kadar önemli bir Rum yerleşimi olan kasaba, sahip olduğu doğal ve kültürel mirası ile tipik bir Kapadokya köyüdür. Köyün girişinde bulunan Topakoğlu Konağının dış cephe ve üst katları düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiş, bodrum katı ise oyularak şekillendirilmiştir. Yapı, bodrum kat ile beraber iki katlı ve kırma çatılı bir örtüye sahiptir. Yakın tarihte restore edilen konağın bezirhanesi kısmen özgünlüğünü korumuş, ancak özgün olmayan uygulamalarda görülmektedir Bu uygulamalar özellikle kavut harmanı ve hezen damı mekânlarında tespit edilebilir. Bezirhaneden günümüze kalan özgün yerlerden biri ise spiral burgu direğin batman taşının üzerine bindiği iğ damı bölümüdür. Zemin kotundan aşağıya doğru derinleşen bu bölüm yuvarlak planlıdır ve ortasında batman taşı yer alır. Buranın batısından bir kapı ile başka bir mekâna geçilir. Duvarlar, zemin ve tavanının düzgün yontulduğu, dikdörtgen planlı bu mekânın zemininde karşılıklı yerden yükseltilmiş sekiler ve güney duvarına açılmış, ortada yuvarlak kemerli yanlarda dikdörtgen nişleri bulunur. Burası atölye çalışanları için yapılmış dinlenme odasına benzemektedir. Batı duvarına açılmış bir kapı ile depo bölümüne geçilir. Zeminde beziryağı doldurulmuş küplerin oturması için açılmış çukurlar buranın depolama alanı olarak ayrıldığına işaret eder (Görsel 18-19).

Görsel 18: Burgu direğinin oturduğu batman taşı.

Görsel 19: Beziryağının konulduğu depo.

1.9 Keşlik Manastır Bezirhane

Manastır, Mustafapaşa (Sinasos) Köyü'nden yaklaşık 12 km. kadar güneyde, Damsa Vadisi'nin kolu üzerindeki Cemil Köyü'n den 1.5 km. sonra asfalt yolun sağında yer alır. Konik kaya bloklarının oyulması ile oluşturulan manastır kompleksi içinde kiliseler, vaftizhane, bezirhane, şarap işliği, mutfak, yemekhane, toplantı salonu, sarnıç, keşiş ve

rahiplerin kaldığı evler gibi birimler bulunmaktadır. Bezirhane manastırın doğusunda konik bir kaya bloğunun içerisinde mutfak ve şırahane ile birlikte yer alır. Kayaya açılmış dikdörtgen kapı açıklığı ile mutfak kısmına geçilir. Burası düzgün oyulmuş tonozlu bir örtüye sahiptir. Mekânın doğu duvarına açılmış kemerli nişin özenle yapıldığı görülür. Buradan kavut harmanı bölümüne bir açıklık ile geçilir. Karşı duvara açılan üçlü eleme teknelerinden ortadaki daha geniş ve büyük olmak kaydıyla tipiktir. Buranın doğusundan bir kapı ile yağ çıkarma işleminin gerçekleştirildiği mekâna geçilir. Uzunlamasına dikdörtgen planlı mekânın hem şırahane hem de beziryağı çıkartılmak için kullanıldığı düşünülmektedir. Koridorun sağ tarafında duvara açılan yan yana teknelerin üzüm ezgisinde ve çökertmesinde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Görsel 20-21).

Görsel 20: Bezirhanenin bulunduğu kaya bloğu.

Görsel 21: Eleme tekneleri.

3.10 Ürgüp Kayakapı Bezirhane

Bezirhane Ürgüp'ün eski mahallerinden bir olan Kayakapı'nın eğimli yamacında yer alır. Mahalle, volkanik tüflü yüzey yapısının insan eli tarafından şekillendirilmesine en güzel örneklerden biridir. Doğal kayalar insanoğlu tarafından zaman içerisinde yaşam alanlarına dönüştürülmüş zaman içinde sivil, dini, ticari ve zirai yapılar meydana getirilmiştir. Ancak günümüzde terkedilmiş olup eski yapıların kalıntıları kalmıştır. Bunlardan biri de bezirhanedir. Oldukça harap durumda olan yapı, oyma tekniği ile meydana getirilmiştir. Oldukça düzensiz olan yapıda bazı bölümlerin tespiti yapılamamış, ahşap mekânizma ise günümüze kadar gelememiştir. Yapıda ayırt edilebilen birimlerden biri kavut harmanıdır. Seten taşının döndürülmesinden dolayı dairesel palana sahip mekânın orta zemininde tekne ve seten taşı görülür. Mekânın bir kenarında düzgün oyulmuş yerden yüksek oda dinlenme yeri olmalıdır (Görsel 22).

Görsel 22: Kavut harmanı mekanının merkezinde yer alan seten teknesi ve seten taşı.

1.11 Ulaşlı Köyü Bezirhane

Ürgüp'ün 7 km. kuzeydoğusunda bulunan bezirhane büyük oranda kayaya oyulmuş olup kemerlerle desteklenen cephesi kesme taş malzeme ile kapatılmıştır. Bezirhane iki katlı geleneksel özellikte inşa edilen bir konutun alt katında yer alır. İkinci kat yaşam alanı olarak yapılmış sofa-oda ilişkisi ile düzenlenmiş bir plan sahiptir. Konutun giriş cephesi üzerinde 1935 tarihi okunmaktadır. Bezirhanenin birimleri doğu-batı istikametinde yan sıralanmıştır. Sıralı birimlerden güneydeki ilk mekâna sivri kemerli bir kapıdan geçilir. Kapının hemen sağında dikdörtgen ölçülerde bir pencere bulunur. Yaklaşık kare ölçülerdeki mekânın içerisinde çeşitli büyüklerde nişler ve doğu tarafında ayrıca bir kapı ve penceresi bulunan ayrılmış küçük bir mekân daha görülmektedir. Sırasıyla bahsedecek olursak dışarıdan ayrı bir kapı ile geçilen ikinci mekânın önünde bir zamanlar kemerli tonoz örtüye sahip bir giriş eyvanı bulunmakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu eyvanlı girişten geriye sadece tek kemer sırası kalmıştır. Kemerin altından dikdörtgen bir kapı açıklığı ile diğer mekâna giriş sağlanır. Burası tek mekânlı ve yaklaşık kare ölçülerde yapılmıştır. Dışarıdan geçiş sağlanan üçüncü ve dördüncü mekânın girişleri yana yana olup hemen önlerinde kemerli bir eyvan bulunur. Girişlerden Sağdakine basık kemerli bir kapıdan geçilir. İçeride duvarlara açılmış çeşitli büyüklüklerde nişler bulunur. Bunlar hayvanların yem yemesi için yapılmış yalaklara benzemektedir. Bu yüzden ahır olduğu kabul edilebilir. Diğer mekânın girişe yakın tarafında ise fırın ve hemen yanında üçlü eleme teknesinden geriye kalan mimari unsurlar görülmektedir. Hezendamı mekânına giriş ayrı olarak kayadan bir açıklıktan sağlanır. İçerisi 10-12 m. uzunlukta dar, uzun ve yüksek bir koridor şeklinde düzenlenmiştir. Mekân doğudan batıya doğru kademeli bir şekilde yükselmektedir (Görsel 23-24).

Görsel 23-24: Bezirhane, geleneksel bir konutun alt katında kaya oyma olarak yapılmıştır.

1.12 Sarıhıdır Köyü Bezirhane

Ürgüp'ün kuzeyinde yer alan köyün ilçeye mesafesi 16 km. dir. İçerisinden Kızılırmak geçen köy doğal ve kültürel mirasın izlerini taşır. Bezirhane Kızılırmak'ın güney yakasında köprüye yakın mesafede ve yamaca yapılmıştır. Oldukça bakımsız olan yapı büyük bir kaya kütlesinin altına oyulmuş olup kuzey ve batı cephesi ise taş malzeme kullanılarak kapatılmıştır. Ön tarafında cepheye bitişik olarak duvarları taşla örülmüş kemerlerinde ise düzgün kesme taşın kullanıldığı ayrı bir oda daha bulunur. Burası bezirhane çalışanlarının dinlenme mekânı olmalıdır. Bu mekâna giriş yuvarlak kemerli düzgün kesme taşlarla yapılmış bir kapıdan sağlanır. Yaklaşık kare ölçülerdeki mekân, doğu-batı doğrultusunda atılan kemerler ile tonoz örtü şeklini almıştır. Kemer aralarında nişler ve kuzey duvarında bir adet pencere dikkati çeker.

Bezirhaneye giriş ise yine yuvarlak kemerli düzgün kesme taşlar ile yapılmış bir kapıdan sağlanmıştır. Kapının üzerinde bir adet dikdörtgen ölçülerde pencere görülür. Başka bir pencere ise batı duvarının üst tarafında yer alır. Bezirhaneye girince tüm birimlerin tek bir mekânda toplanması dikkati çeker. Giriş kapısının sağından devam eden batı duvarının zemine yakın yerinde bir ocak bulunur. Kapının sol tarafında ise seten teknesi ve taşı görülür. Tekneyi meydana getiren taşlar hala yerinde durmaktadır. Kenarda ise seten taşı sağlam şekilde günümüze ulaşmıştır. Bunun hemen gerisinde fırın olduğu tahmin edilen birim görülmektedir. Hezendamı denilen yağ çıkarma işleminin yapıldığı alan doğu-batı doğrultuda uzanmaktadır. Zemin kotundan aşağıda yer alan bu alanın batısında batman taşı ve burgu direği göze çarpar. Burgu direğinin uzunluğu yaklaşık 6 m.dir. Mekânın doğusunda zeminde olması gereken bezir kuyusu özgünlüğünü kaybetmiş ve üzeri toprak dolgu ile kapatılmıştır. Buranın sonunda ise duvara açılmış ve hezenlerin dayandığı dayamalık nişi görülür. Mekân oluşturulurken büyük bir kayanın kovuğundan faydalanılmıştır. Bu yüzden kaya örtünün sonlandığı yer kesme taş ile örülmüş, kuzey ve batı cephesine geçişlerde ise sık atılan takviye kemerlerle bir çeşit örtü yapılmıştır. Bu şekilde farklı ve ilginç bir görüntü arz eder (Görsel 25-28).

Görsel 25: Bezirhanenin dış mekan genel görünümü.

Görsel 26: İç mekan genel görüntü.

Görsel 27: Seten teknesi ve seten taşı.

Görsel 28: Solda burgu direği ve sağda seten teknesi.

3.13 Aksalur Köyü Bezirhane

Aksalur, Ürgüp'ün 8 km. doğusunda bulunan tipik bir Kapadokya köyüdür. Bezirhane köyün batısında geleneksel tarzda inşa edilmiş yerel bir konutun arka tarafına kaya oyma olarak yapılmıştır. Cephesi ise taş malzemeden bir duvar ile sonradan kapatılmış ve girişler bu cepheden yapılmaktadır. Sağdaki ilk mekân kavut harmanı olarak düzenlenmiştir. Mekânın merkezindeki öğütme teknesinin şeklinden dolayı yuvarlak plana sahiptir. Tam karşıda, sağ tarafta duvara oyulan üçlü eleme teknesi dikkati şeker. Teknenin ön tarafı üç sıra taşla duvarla desteklenmiştir (Görsel 29-30).

Görsel 29: Üçlü eleme teknesi.

Görsel 30: Fırın.

3.14 Karain Köyü Bezirhane

Karain köyü, Ürgüp ilçe merkezine yaklaşık 10 km. uzaklıkta ve ilçenin güneydoğu tarafında kalmaktadır. Bezirhane günümüzde bir evin deposu olarak kullanılmaktadır. Yapıya giriş sivri kemerli ve tonozlu bir eyvandan sağlanmaktadır. Kaya oyma mimarlığının bir ürünü olan yapıda ahşap mekânizma günümüze ulaşmamıştır. Girişin itibaren bir koridoru andıran holün sonunda kavut harmanı, bunun yanında ise bir kapı ile geçilen hezendamı mekânı görülmektedir. Oldukça düzensiz planlı yapının fırın, seten teknesi, seten taşı ve eleme tekneleri özgünlüğünü kaybetmiştir.

4. DEĞERLENDİRME

Bu çalışma kapsamında Ürgüp ilçe merkezi ve köylerinde yer alan bezirhaneler ele alınmış, arazi çalışmaları sırasında tespit edilen örnekler konum, yapım tekniği, plan düzeni, üretim birimleri ve korunmuşluk durumları bakımından değerlendirilmiştir. Çalışmada Ürgüp merkez ile Taşkınpaşa, Cemil, Sofular, Ulaşlı, Ayvalı, Bahçeli, Mustafapaşa, Keşlik, Sarıhıdır, Aksalur ve Karain gibi yerleşimlerde bulunan bezirhaneler incelenmiştir. Mevcut veriler, Ürgüp ve çevresinde bezirhane sayısının bugün tespit edilebilenden daha fazla olduğunu göstermektedir. Ancak bu yapıların bir bölümü zamanla yıkılmış, bir kısmına ulaşılamamış, bazıları ise konut, depo, ahır, müştemilat ya da turizme yönelik farklı işlevlerle kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle Ürgüp merkez ve yakın çevresinde hızlı kentleşme, yeni yapılaşma ve turizm odaklı dönüşümler, bezirhanelerin özgün durumlarının korunmasını zorlaştıran başlıca etkenler arasında yer almaktadır.

Ürgüp bezirhaneleri, genel olarak Kapadokya'nın kaya oyma mimari geleneği içinde şekillenmiş kırsal üretim yapılarıdır. Yapıların büyük bölümü ana kayanın oyulmasıyla meydana getirilmiş, bazı örneklerde ise kaya oyma mekânlara kâgir duvarlar, kemerli girişler, cephe düzenlemeleri ve yardımcı birimler eklenmiştir. Bu nedenle Ürgüp bezirhanelerinde tek bir yapım anlayışından ziyade, topoğrafyaya ve kullanım ihtiyacına göre biçimlenen kaya oyma ve kâgir sistemlerin birlikte kullanıldığı karma bir yapı geleneğinden söz edilebilir. Kaya oyma mekânlara eklenen kesme taş cepheler, kemerli açıklıklar, takviye kemerleri ve yardımcı kâgir birimler, yapıların kullanım sürecinde onarım, güçlendirme veya işlevsel eklemeler geçirdiğini göstermektedir.

Plan düzeni bakımından Ürgüp bezirhaneleri, üretim sürecinin iki temel aşamasına göre biçimlenmiştir. İlk aşamayı oluşturan kavut harmanı, tohumların kavrulduğu, ezildiği, elendiği ve hezen damına hazırlanacak karışım hâline getirildiği bölümdür. İkinci aşama ise hezen damında gerçekleştirilen yağ çıkarma işlemidir. Bu nedenle yapıların plan şemalarında kavut harmanı daha çok seten teknesi ve seten taşının çevresinde gelişen

merkezî bir düzen gösterirken, hezen damı burgu direği, hezen kolu ve bezir kuyusunun konumuna bağlı olarak uzunlamasına bir mekân karakteri taşımaktadır. Bazı örneklerde bu iki bölüm birbirine doğrudan bağlanmakta, bazı yapılarda ise kavut harmanı, hezen damı, ahır, depo ve bezirci odası gibi birimler geçitler veya ara mekânlar aracılığıyla birbirine eklemlenmektedir.

Üretim birimleri bakımından Ürgüp bezirhanelerinde ortak bir düzenin varlığı dikkat çekmektedir. Kavut harmanında fırın, seten teknesi, seten taşı ve üçlü eleme tekneleri temel unsurlar olarak karşımıza çıkar. Fırınlar çoğunlukla ana kayanın oyulmasıyla oluşturulmuş, az sayıda örnekte ise taş örgüyle yapılmıştır. Üçlü eleme tekneleri genellikle duvar yüzeyine açılmış tek bir kemerli niş içinde düzenlenmiş olup, ortadaki teknenin yanlardakilere göre daha geniş tutulduğu görülmektedir. Hezen damında ise burgu direği, batman taşı, hezen kolunun dayandığı nişler, sıkma alanı ve bezir kuyusu üretim sisteminin ana elemanlarını oluşturur. Ahşap mekanizma büyük ölçüde günümüze ulaşmamış olsa da bu elemanların bıraktığı izler, üretim sisteminin mekân içindeki konumunu anlamaya imkân vermektedir (Görsel 31).

Görsel 31: Taşkınpaşa Hayrat mevkii 1 no'lu bezirhane üzerinden mekan dağılımı (Chat gpt yardımıyla oluşturulmuştur).

Ürgüp bezirhanelerinde üretim mekânlarına ek olarak yardımcı birimlerin de kullanıldığı görülmektedir. Bazı yapılarda ahır, depo, bezirci odası veya dinlenme mekânı olarak değerlendirilebilecek bölümler bulunmaktadır. Bu durum bezirhanelerin yalnızca yağ çıkarma işleminin yapıldığı dar kapsamlı işlikler olmadığını, üretim öncesi hazırlık, hayvan gücünün kullanımı, ürünün depolanması ve çalışanların gündelik ihtiyaçlarıyla birlikte düşünülen çok birimli yapılar olduğunu göstermektedir. Özellikle hayvan gücüne dayalı üretim düzeni, ahır ve dolaşım alanlarının bezirhane planına dâhil edilmesini gerekli kılmıştır.

Ürgüp bezirhaneleri, yapısal özellikleri ve üretim süreci bakımından Anadolu'daki bilinen bazı bezirhane örnekleriyle benzerlik göstermektedir (F. Ertuğ 1998: 113-127; Y. Özbek 2011: 54-65; S. Maraşlı 2018: 163-174; S. Maraşlı 2024: 289-302). Seten teknesi ve seten taşıyla tohumların öğütülmesi, burgu veya benzeri bir düzenekle yağın çıkarılması Anadolu'nun farklı bölgelerinde de izlenebilen ortak bir üretim anlayışına işaret eder.

Ortaçağ Anadolu'sunun önemli merkezlerinden biri olan Ani'de tespit edilen bezirhane kalıntılarında seten teknesi ve seten taşlarının bulunması, benzer öğütme mekânlarının varlığını göstermektedir (B. M. Gökler 2023: 73-99). Ani'nin çok sayıda ticaret mekânına sahip bir şehir olması da bu üretim yapılarının ekonomik hayat içindeki yerini değerlendirmek açısından önemlidir (M. Arslan 2021: 221). Günümüzde geleneksel yöntemle bezir yağı üretimi yapan örneklerden biri Kastamonu İnebolu ilçesi Korupınar Köyü'ndedir. Bu atölyede yağ üretimi, keten tohumunun seten taşı yardımıyla öğütülmesiyle başlamakta, elde edilen unun "sıvarma" adıyla "gedirgen" denilen kalın meşe kütüklerinin altındaki dibeğe yerleştirilmesiyle devam etmektedir. "Burgaç" olarak adlandırılan spiral direğin döndürülmesiyle gedirgen aşağı doğru inmekte ve kıl çuval içindeki sıvarma üzerine baskı uygulanarak yağ çıkarılmaktadır. Bu yönüyle Korupınar örneği, Anadolu'da benzer yağ çıkarma tekniklerinin yakın döneme kadar sürdüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Ancak Korupınar bezirhanesinde tohumların kavrulmadan doğrudan öğütüldüğü anlaşılırken, Kapadokya bezirhanelerinde tohumların öğütme işleminden önce fırında kavrulması belirgin bir aşama olarak karşımıza çıkar. Fırında kavurma işlemi yağın acısının giderilmesiyle ilişkili olmalıdır. Kapadokyalı kadınların yemeklerde kullanmadan önce bu yağı çömleğe koyup ateşte birkaç defa kızdırmaları da bu görüşü destekler niteliktedir (S. Bozis 2004: 4). Ani'deki bezirhanelerde fırın unsuruna rastlanmaması da fırının Kapadokya örneklerinde belirginleşen yerel bir üretim uygulaması olabileceğini düşündürmektedir.

Kapadokya'da bezir yağı üretiminin yalnızca keten tohumu üzerinden değil, ızgın bitkisiyle de ilişkili olduğu dikkate alınmalıdır. Bölge köylerinde yaşayan ileri yaştaki kişilerle yapılan görüşmelerde ızgın adının ketenden daha sık hatırlanması, bu bitkinin yerel üretim belleğinde önemli bir yer tuttuğunu düşündürmektedir. Tohumların kavrulması, yağın çıkmasını kolaylaştırdığı gibi geriye kalan küspenin hayvan beslenmesinde daha kolay sindirilebilir hâle gelmesine de katkı sağlamış olmalıdır. Kış aylarında hayvan beslemenin güçlüğü düşünüldüğünde, küspenin protein bakımından değerli bir yem olarak kullanılması bezir yağı üretiminin kırsal ekonomi içindeki önemini artırmaktadır.

Ürgüp bezirhanelerinin kesin yapım tarihlerini belirlemek güçtür. İncelenen yapılarda yapım kitabesine rastlanmaması doğrudan tarihlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte 16. yüzyıla tarihlenen Niğde Sancağı Mufassal Tahrir Defteri kayıtları, Ürgüp'te bezir yağı üretiminin Osmanlı döneminde kayıt altına alınmış önemli bir faaliyet olduğunu göstermektedir. Söz konusu kayıtlara göre Ürgüp ekonomisi büyük ölçüde tarımsal üretime dayanmaktadır. Bağcılık ve bahçe ürünlerinin yanı sıra buğday, arpa ve keten gibi ürünler başlıca üretim kalemleri arasında yer almakta, öşr-ü bostan, öşr-ü piyaz, öşr-ü ceviz, öşr-ü meyve, öşr-ü emrud ve öşr-ü ketan gibi vergi kalemleri bölgenin tarımsal ürün çeşitliliğini ortaya koymaktadır (Oflaz 2012: 326-329). Aynı kayıtlarda 1584 yılı itibarıyla Ürgüp'te 72 su değirmeninin faal olduğu ve resm-i asiyâb adı altında 2.860 akçe vergi tahsil edildiği, ayrıca 51 bezirhaneden resm-i bezirhane kapsamında 1.314 akçe gelir elde edildiği belirtilmektedir. Bu veriler, Ürgüp'te bezir yağı üretiminin yalnızca kırsal ölçekte sürdürülen basit bir faaliyet olmadığını, tarımsal üretimin işlenmesi ve vergilendirilmesi bakımından Osmanlı taşra ekonomisi içinde önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Ürgüp'e ilişkin bu kayıtlar, Kapadokya'nın diğer kesimlerindeki verilerle birlikte değerlendirildiğinde daha geniş bir üretim ağının varlığına işaret eder. İbrahim Hakkı Konyalı, 1500-1501 tarihli Karaman Eyaleti Defteri'nde Aksaray vakıfları arasında bir bezirhaneden söz etmekte, 1882-1883 tarihli Konya Vilayet Salnamesi'nde ise Aksaray'da 28 bezirhanenin bulunduğunu belirtmektedir (Konyalı 1974: 532). Aksaray kayıt-

larında Bekir nahiyesinde 1500 yılında 6, 1518 yılında 11 ve 1584 yılında 24 bezirhane, Eyyüb ili nahiyesinde ise 1500 yılında 20, 1518 yılında 30 ve 1584 yılında 69 bezirhane kaydedilmiştir (Yörük 1996: 161-162). Bu veriler, Ürgüp'te olduğu gibi Hasan Dağı'nın kuzeydoğusu ve Ihlara Vadisi çevresinde de bezir yağı üretiminin 16. yüzyılda yaygın olduğunu göstermektedir (Maraşlı 2023: 267-276).

Bu kayıtlar günümüze ulaşan Ürgüp bezirhanelerini tek tek tarihlendirmek için yeterli değildir. Ancak 1584 yılında Ürgüp'te 51 bezirhanenin kaydedilmiş olması, bölgede bezir yağı üretiminin 16. yüzyılda yaygın ve yerleşik bir faaliyet olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ölçekte bir üretim ağının kısa sürede ortaya çıkmış olması güç göründüğünden, bezir yağı üretim geleneğinin bölgede daha erken dönemlere uzanan bir geçmişe sahip olabileceği düşünülebilir. Bununla birlikte Osmanlı öncesi döneme ilişkin doğrudan üretim mekânlarını gösteren veriler sınırlıdır. Anadolu Selçuklu dönemine ait vakfiyelerde medrese ve cami gibi yapıların aydınlatılmasında kandiller için bezir yağı kullanıldığı bilinmekle birlikte, bu yağın hangi üretim mekânlarında elde edildiğine dair açık bilgiler bulunmamaktadır.

Mevcut korunmuşluk durumu bakımından Ürgüp bezirhaneleri arasında önemli farklılıklar vardır. Günümüzde ele alınan bezirhanelerin hiçbiri çalışır durumda değildir. Yağ çıkarma işlemini sağlayan ahşap mekanizma büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Sarıhıdır'daki bezirhanede burgu direğinin günümüze ulaşmış olması bu açıdan dikkat çekici bir istisnadır. Diğer örneklerde üretim sistemi daha çok seten teknesi, seten taşı, fırın, üçlü eleme tekneleri, bezir kuyusu, batman taşı ve dayama nişleri gibi mimari izler üzerinden takip edilebilmektedir. Bazı bezirhanelerin depo, ahır, müştemilat veya turizm amaçlı mekânlara dönüştürülmesi, özgün üretim düzeninin bozulmasına yol açmıştır. Özellikle Ürgüp merkezde bezirhane olarak gösterilen bazı alanlarda yapıların tamamen ortadan kalktığı, yerlerine modern yapıların inşa edildiği veya mevcut yapıların farklı işlevlerle kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu kayıplarda geleneksel üretim biçimlerinin terk edilmesi, modern yağ üretim tesislerinin yaygınlaşması, şehirleşme, yeni yapılaşma ve turizm odaklı dönüşümlerin etkili olduğu söylenebilir.

5. Sonuç

Ürgüp ilçe merkezi ve köylerinde ele alınan bezirhaneler, Kapadokya'nın kaya oyma mimari geleneği içinde gelişmiş kırsal üretim yapılarıdır. Bu yapılar, üretim sürecinin gerektirdiği kavut harmanı, fırın, seten teknesi, seten taşı, eleme tekneleri, hezen damı, burgu direği, batman taşı ve bezir kuyusu gibi birimleriyle bezir yağı üretiminin mekâna nasıl yansıdığını göstermektedir. Kaya oyma mekânlara eklenen kâgir duvarlar, kemerli açıklıklar, cephe düzenlemeleri ve yardımcı birimler ise Ürgüp bezirhanelerinde tek tip bir yapı anlayışından çok, topoğrafyaya, kullanım ihtiyacına ve zaman içinde değişen işlevlere göre biçimlenen karma bir mimari düzenin varlığını ortaya koymaktadır.

Araştırma kapsamında incelenen bezirhanelerin tamamı günümüzde özgün üretim işlevini kaybetmiştir. Yağ çıkarma mekanizmasını oluşturan ahşap elemanlar büyük ölçüde yok olmuş, bazı yapılarda yalnızca üretim birimlerine ait mimari izler korunabilmiştir. Buna rağmen mevcut örnekler, Ürgüp ve çevresinde bezir yağı üretiminin yalnızca ekonomik bir faaliyet olmadığını, aynı zamanda kırsal yaşam, hayvan gücüne dayalı üretim, depolama, gündelik kullanım ve yerel mimari pratiklerle birlikte işleyen çok yönlü bir üretim kültürünün parçası olduğunu göstermektedir. Tarihlendirme açısından doğrudan veri sunan kitabe veya yazılı belge bulunmamakla birlikte, 1584 tarihli Niğde Sancağı Mufassal Tahrir Defteri'nde Ürgüp'te 51 bezirhanenin kaydedilmiş olması, bu üretim ge-

leneğinin 16. yüzyılda bölgede yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Aksaray çevresine ait aynı yüzyıla ilişkin kayıtlar da Kapadokya'da bezir yağı üretiminin daha geniş bir coğrafyada sürdürülen yerleşik bir faaliyet olduğunu desteklemektedir. Bu veriler günümüze ulaşan yapıların tek tek tarihlendirilmesine imkân vermese de, Ürgüp bezirhanelerinin tarihsel arka planını anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Elektrik öncesi dönemde Kapadokya'nın tarımsal ekonomisi içinde önemli bir yere sahip olan bu yerel üretim atölyeleri, bugün işlevlerini kaybetmiş olsalar da bölgenin kırsal yaşamı, üretim kültürü ve kaya oyma mimari geleneği hakkında önemli veriler sunmaktadır. Bu nedenle Ürgüp bezirhaneleri yalnızca terk edilmiş işlikler olarak değil, Kapadokya'nın gündelik yaşamını, tarımsal üretimini ve yerel mimari pratiğini birlikte yansıtan kültürel miras unsurları olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Arslan, M ve Bulut, E., (2017). "Eskiçağ'da Kappadokia Bölgesi'nin Sınırları", *Journal of History Studies* 9/2, s. 49-65.

Arslan, Muhammet, (2021). *Anadolu'da İlk Selçuklu Mimarisi Ani*, Konya: Palet Yayınları.

Bozis, Öztürk, (2004). *Kapadokya Lezzeti Kapadokyalı Rumların Yemek Kültürü* (çev. Sula Bozis ve Katerina Proku Türker), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ertuğ, F., (1998). "Anadolu'nun Önemli Yağ Bitkilerinden Keten/Linum ve Izgın/Eruca Orta Anadolu'da Beziryağı Üretimi ve Bezirhaneler", *Tüba-Ar* I, s. 113-127;

Esin, U., (1998)."Paleolitik'ten İlk Tunç Çağı'nın Sonuna: Tarih öncesi Çağların Kapadokyası", *Kapadokya* (Ed. Metin Sözen), İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı, s: 64-123.

Gökler, M. Burak, (2023). "Ani Bezirhaneleri", *Cumhuriyetimizin 100. Yılına Armağan Ani Kitabı* (Ed. Muhammet Arslan) Kars: Palet Yayınları, s. 73-99.

Konyalı, İ. H., (1974). *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, 3 Cilt, İstanbul: Fatih Yayınevi.

Maraşlı, Savaş, (2018). "Nevşehir Yamaç Yerleşim Alanında Bulunan Bezirhaneler", *Arkeoloji ve Sanat* 157, s. 163-174.

Maraşlı, Savaş, (2023). "Aksaray ve Nevşehir Bezirhaneleri 2021 Yılı Yüzey Araştırması", 42. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu 38. Araştırma Sonuçları Toplantısı (23-27 Mayıs 2022 Denizli), 3, Ankara, s. 267-276.

Maraşlı, Savaş, (2024). "Ürgüp, Acıgöl ve Derinkuyu İlçelerindeki Bezirhaneler: Bezir Yağının Öyküsü", 43. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu 39. Araştırma Sonuçları Toplantısı (16-23 Ekim 2023 Ankara), Ankara, s.289-302.

Oflaz, M., (2012). "16. yüzyıl sonlarında Ürgüp kazası", 1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri (16–19 Kasım 2011 Nevşehir), Ankara, s. 313–330.

Özbek, Y. ,(2011). "Kayseri Halk Mimarlığının Temsilcilerinden Bezirhane ve Setenler" *Milli Folklor* 90, s.54-65.

Toprak, V ve Göncüoğlu M, (1993). "Tectonic control on the development of the Neogene Quarternary Central Anatolian Volcanic Province, Turkey", *Geological Journal*, s: 357-369.

Yörük, Doğan, (1996). "XVI. Yüzyıl Başlarında Aksaray Kazâ'sı ve Kazânın İskânı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2025 (https://tanitma.ktb.gov.tr/tr-22783/kapadokya.html). 07.01.20254.